

Penavin Olga

Ádám István T. Szabó:

DER MÜNCHNER KODEX IV.

Wortschatz mit vollständigen Wort — und Formenverzeichnis, Kommissionsverlag, Otto Harrassowitz — Wiesbaden, 1977.

Szabó T. Ádám doktori munkája a hamburgi egyetern. Finnugor Tanszékén készült. Vezetője Décsy Gyula professzor volt. Az a Décsy Gyula, aki a Farkas Gyula göttingeni professzortól megkezdett munkát folytatta, és 1966-ban a Münchener Kódex 500. évfordulójára kiadta betűhű közlésben a kódexet. Farkas Gyula fényképkiadást készített a XVI. század második fele óta Münchenben levő, jelenleg a Bajor Állami Könyvtárban, a kéziratár állományában nyilván tartott kódexről. Döbrenteinek a Régi magyar nyelvemlékek III. kötetében Tatrosi másolat néven 1842-ben elsőként megjelentetett szövege után a Farkas-féle fényképkiadás a mellékelt részletes tanulmánnyal fontos forrásművé vált. Décsy Gyula ennek alapján adta közre 1966-ban a kódex betűhű szövegét.

Nyíri Antal szegedi professzor pontosan összevetette a Décsy-féle kiadást az eredetivel, Décsy hibájául rója fel a helytelen olvasatokat, az e, é hangok jelölésének pontatlanságát, ezért új, kritikai kiadást készített elő munkatársaival, amely meg is jelent 1971-ben a Münchener Kódex 1466-ból címen a Codices Hungarici VII. köteteként.

Felvetődik az olvasóban ezek után, miért foglalkoznak ennyit ezzel a kérdéssel, miért érdekes ez a kódex?

Többek között azért, mert a Bécsi és az Apocrif-kódex mellett a Münchener Kódex tartalmazza a legrégebb magyar biblia-, illetve bibliafordítás maradványait, töredékeit, a négy evangélista könyvét, melyeket egy hártára írt kalendárium, a legrégebbi magyar nyelvű naptár előz meg. A magyar nyelvű kódexirodalom egyik legbecsesebb gyöngyszeme ez a Mészöly óta huszita bibliának emlegetett bibliafordítás négy evangéliumot tartalmazó része.

Huszita bibliának nevezik, mert a reformáció előtti eretnek mozgalomhoz tartozó, demokratikus, a néphez közeledést prédikáló, az anyanyelv használatát propagáló huszita tanokat valló, „eretneknek minősített”, eredetileg ferences szerzetesek, Tamás és Bálint Kamancon (Kamenicán) magyarra fordította a latin nyelvű Vulgátát.

Kamancon, a mai Kamenicán, egyáltalában Szerémségben volt a legtöbb huszita az akkori Magyarországon területén. A huszitizmus is „egy-

fajta antifeudális megmozdulás” volt a szegény jobbágyság, a városi szegényebb polgárság, alsóbb papság körében. A prágai egyetemről hazakerkező teológusok terjesztették. A zágrábi egyházmegye területén működtek az első magyar huszita papok. A Balkán felől hatott még ezen a vidéken a sokban hasonló célú bogumil vagy patarén vallás is. Úgy megerősödött ezen a vidéken, Szerémségben, a huszitizmus, hogy Zsigmond király az új hit elterjedését, megerősödését meggátolandó inkvizitort kért a pápától. Az olasz ferences Marchiai Jakab meg is jelent, törvényszéket is ült Kamancon. Máglyák jelezték tevékenységének eredményes voltát. Aki nem akart máglyahalált halni, az elmenekült Moldvába. Ezt tette a prágai egyetem anyakönyvében Husz János korában szereplő magyar, a pécsi származású Tamás (Thomas de Quinque Ecclesiis) és Újlaki-Iloki Bálint (Valentinus de Ujlak) is. (Moldvában még ma is van Husi nevű község, de már természetesen semmi emléke sincs a hajdani huszita lakosságnak éppenúgy, mint Tatros mai lakói sem tudnak semmit őseikről. A múlt ködébe vészett az emlék.)

Tamás és Bálint klerikusok a menekültek vigasztalására fordították le a bibliát. A fordítás nem lehetett éppen könnyű munka, sokszor nem is tudtak megszabadulni az eredeti latintól, sokszor vált szolgálivá a fordítás, a magyar szöveg. A huszita bibliával foglalkozó nyelvtudósok joggal mondják, „felért a nyelvújító mozgalommal”, hisz a sok új fogalomra megfelelő magyar szót kellett keresni, teremteni, a latin nyelv szép, elegáns, de nehezen lefordítható szerkezeteit kellett átültetni az akkor még pallérozatlan, nyelvjárási szinten levő magyar nyelvre. „Nagy nyelvi erőfeszítést” kívánt, — mint Károly Sándor mondja — „a teljes vagy megközelítően teljes bibliafordítás.”

Az 1466-os keltezésű kódex nem az 1416—35 között készült eredeti fordítást tartalmazza, hanem egy későbbi másolatát, amely az elveszett őskézirat közvetlen másolata. A rubrummal — piros tintával — írt kofonból tudjuk meg, hogy Németi György, Henzsel Imre fia Moldvában, Tatros városában 1466-ban fejezte be a másolást. Nyíri Antal derítette ki az írás, a tinta alapján, alapos vizsgálattal, hogy a másolat nem két kéz, mint eddig hitték, hanem három kéz munkája. Németi György pedig valószínűleg szász nemzetiségű lévén, noha jól tudott magyarul, de más nyelvjárást (í-zőt, pl. idő) beszélt, mint a szerémségi fordítók. Azok ugyanis ü-ző nyelvjárást beszéltek (üdő!), amely hasonlított az ormányságihoz és a szlavóniaihoz. A másolt szövegen meglátszik a másoló más nyelvjáráshoz tartozása, öntudatlanul is belevitte másoláskor a saját nyelvjárássának sajátosságait a szövegbe.

A második kéz 5 sora és a harmadik kéz 6—7 sora gyakorlatlan másolóra utal, de az ë, e hangalakot jelölik, ők is visznek be néhány szót a saját nyelvjárássukból.

A huszita bibliát tartalmazó 3 kódex helyesírása egyedülálló, más, mint a korabeli kancelláriai, betűkapcsolatos írás. A Bécsi, Münchener és Apor-kódexben jelentkezik az úgynevezett huszita helyesírás, azaz az egy hang egy betű elvén alapuló mellékjeles írás egyeztetve a magyar hagyományokkal. A fent említett 3 kódex helyesírása vegyes rendszerű, bastard helyesírás.

Ennek a nyelvi szempontból nagy értékű kódexnek — a Münchener Kódexnek — a szókészletét cédulázta ki Szabó T. Ádám és vizsgálta meg modern nyelvészeti módszerek alkalmazásával. Dolgozatának elkészítése 7 évet vett igénybe.

A kódex szójegyzéke összeállításának gondolata már Mészöly Geonban is felvetődött, de csak terv maradt. Jelentéstani szempontból rendkívül fontos a szójegyzék, mert csak a szójegyzék alapján lehet eldönteni az őskézirat és a másolt szöveg hangtani eltéréseit, az írók és a másolók nyelvjárásának keveredését, a tájnyelvi sajátosságokat, a nyelvi újításokat, a latinizmusokat, a szókincsben nem mindig következetesen jelentkező esetleges patarén teológiai tanítás hatását. (A spiritus patarén hatásra szellet, az anima (vegetatív) lélek fordításban jelentkezik, mert megkülönböztetik az isteni lelket. A szellet mellett a hagyományos teológia szent lélek szavát is használják, mert a szellet eddig gonosz lélek jelentésben szerepelt, azonkívül más csúnya jelentése is volt a szónak, testi működést jelentett, éppen ezért feltűnő a szellet szent lélek jelentésben. Újítások is találhatók a kódexben, pl.: császárlat = imperium, czimerlet = titulus, ezerlő = tribunus, negyedlő = tetrarcha (negyedes fejedelem), hangoslat = simfonia; érdekes, régi emléket idéző a spongia latin szónak szívárvány-nyal való fordítása, mert a szívárvány mint a szpongya felszívja a földről a vizet.)

Szabó T. Ádám szójegyzékének elkészítésekor a Décsy-féle szöveg-olvasat és modern helyesírásra áttett szöveget vette alapul, ez azt jelenti, hogy ő sem fordított különösebb gondot az \tilde{e} ~ e , $e \sim e$ hangok jelölésére, mint ahogyan nem tette alapszövege sem.

Szerzőnk célja teljes szójegyzéket adni minden ragozási formával és jelentéssel együtt.

A szójegyzék úgy készült, hogy elsősorban lexikális vizsgálatokra adjon alkalmat, de felhasználható legyen morfológiai, morfofonematikus, és helyesírási vizsgálatokra is.

Eredetileg computerrel szándékozta a szerző elkészíteni a szójegyzéket. Mások tapasztalatainak, így többek között az Agricola szótár, a karéliei szótár készítésének tapasztalatait felhasználva jutott arra a meggyőződésre, hogy a szokásos módszerekkel dolgozzék. 1969-től 1972-ig a Décsy-féle XV. századi olvasattal készült modern helyesírással rögzített szöveg alapján 59 981 cédula készült el, a további 2 évben a cédulák rendezése, a címszavak kialakítása és a nyomdai előkészítés volt a szerző feladata.

A kódex szókincese két részre bontható. Egy reális, valóságos korpuszra, mely 59 981 szócédulán található. Ebben a korpuszban az egyes szavak minden előfordulása szerepel. A másik az ideális korpusz, ezt a címszavak adják, a címszavak száma: 3079. Mindkét szám nagy szám!

Szabó T. Ádám, mielőtt a szójegyzéket közölné, elvégzi a szókincs mennyiségi és minőségi elemzését. Ezt az elemzést a szöveggrammatika eredményeinek felhasználásával végzi.

A szókincs mennyiségi elemzése

A Müncheneri Kódex összesen 59 981 szót tartalmaz, ebből 3079 a lexémák száma. Ezek a szótár címszavai. A szótárban a címszavak után a szó összes előfordulási alakja található részint szövegösszefüggésben 17 különösen megterhelt szó kivételével, pl. és (4795 alkalommal szerepel, 7.99%-a az egész szóanyagnak), az (4.85%), vala (2%), kedig (1.80%), nem (1.58%), én, hogy, Jezus Jézus Jézus (0.83%), tü (0.47%), meg (0.46%). Mivel ezek összetételekben is szerepelnek, így a megterheltségük még nagyobb.

A szóhosszúság

Az ideális korpuszban azaz a címszavak között egy szótagú szó: 419 (13,6%), két szótagú: 1154 (37,5%), több szótagú: 1506 (48,9%) szerepel.

Érdekes összehasonlítást végez a szerző az Értelmező Szótár mai anyagával, ahol a 400 leggyakrabban előforduló szóban az arány a következő: egy szótagú szó: 22,5%, két szótagos szó: 60,0%, több szótagos szó: 17,5%.

Szófajok

A magyar nyelvben általában nehéz pontosan meghatározni minden egyes szó szófaját, mert átmenet lehetséges az egyes szófajok között, a határok nem élesek. Ha a szerző táblázatát megnézzük, az tűnik ki, hogy a kódexben 1382 főnév, 1003 ige, 336 határozószó, 231 melléknév, 175 névmás, 57 számnév, 35 kötőszó, 25 névutó, 17 igekötő szerepel. Az egész szókincsnek a főnevek 42,25%-át, az igék 30,66%-át teszik.

Alapszó, származékszó

Ebben a fejezetben a szókincs a -tergő jegyzékét kapjuk, kivételt képeznek a nem magyar nyelvű bibliai kifejezések, azokat elhanyagolta a szerző, nagyon helyesen.

Ha megvizsgáljuk az a-tergő szójegyzéket, kiderül, hogy a leggyakrabban használt képzők a következők: a névszók esetében: denominális névszóképzők: -as, -es, -cska, -cske, -d, -ék, -len, -ság, -ség, -szág, -tlen; -b, -bb melléknév fokozásánál; deverbális névszóképzők: -ány, -ény, -ás, -és, -lat, -let, -lék, -lm, -ó, -ő.

Igeképzők: denominális képzők: -od, -ed, -öd, -kod, -ked, -köd, -n; deverbális képzők: -d, -ejt, (ít), -l, -t, -a. Nagy megterheltségű az -l és -d igeképző!

Sokszor nehéz eldönteni azt is, hogy a szó alapszó-e vagy képzett, mert leíró szempontból más csoportba tennénk, nyelvtörténeti szempontból megint másba, pl. orca.

Összetételek

Csak a világosan felismerhető összetételek szerepelnek, tehát az orca-félék nem. Külön sorolja fel szerzőnk az egyes fajtákat, aszerint, hogy mi szerepel előtagként illetve utótagként.

Személy- és helynevek

A kolofont mellőzve a-tergő módon csoportosítva olvashatjuk a bibliai névanyagot minden egyes hangtani variánsával együtt (Kaparnaom ~ Kafarnaum ~ Kaparnaum).

Minőségi elemzés

A minőségi elemzés a szóválasztásra, a szinonimikarendszerre, a poliszemiákra, a homonimiára és a szó minőségének vizsgálatára terjed ki. Az ilyen fajta elemzést a szöveggrammatika vetette fel, Szabó Ádám ezt a módszert alkalmazza.

A *szóválasztási elvekről* szólva, megtudjuk, hogy a fordítók szóválasztását meghatározta az a tény, hogy latinból fordítanak, egy kézírásos Vulgáta-variánsból, amely a XV. században a prágai biblialeíró iskolában keletkezett, s amit még meggyőző módon nem azonosítottak. A szöveg szakrális jellege is megszabta a szóválasztást, az a tény is döntő volt, hogy ez az első magyar bibliafordítás, csak szóbeli rövid magyar szövegekre támaszkodhattak, magyar bibliai szójegyzék nem készült, s huszíták lévén a fordítók, arra törekedtek, hogy fordításuk ne szolgál fordítás legyen, hanem az anyanyelv szellemét tükrözze.

A *szinonimák* esetében foglalkozik a szerző a lélek és szellem használatával. Máténál 28 lélek, 5 szellet szó szerepel, egyébként a szellet megterheltebb, összesen 82 szellet alak fordul elő 62 lélek mellett. A szellet szót a pápai inkvizíció az eretnekség jelének vette.

A Szent Lélek ~ Szent Szellet 11 : 20 arányban stilisztikai variációul szolgált a monotonía megtörésére.

A magister szó fordítására 3 szót használtak: mester, parancsoló, rabi, de mester a praeceptor, a prefectus, a doctor, a rabbi is. A magyar nem olyan gazdag még akkor, mint a latin.

A szinonimák lehetnek két tagúak, három- vagy több tagúak, hangtani variánsok is szerepelnek a kódexben szinonimákként.

Két tagú szinonimák: aszju — száraz, atyafi — rokon, gyermek — küsded, göngyörejt — hengerejt, zsák — tassoly.

Három — vagy több tagú szinonimák: azután — közbe — oztán, elragad — eloroz — elvesz, innep — innepnap — menyekezet — menyekző, Úr- Atya- Isten.

Hangtani variánsok: farcsak — forcsock, varas — varos, Kristos — Kristus, evölt — ivölt — üvölt, lesz — lösz.

Poliszémia: a modern nyelvtudomány szerint a szilárd jelentés relatív. A szöveggörnyezettől függ a jelentés. Nincs abszolút monoszémia.

Egy fajta nyelvi univerzália az is, hogy a konkrét jelentés előbb volt, az absztrakt jelentés másodlagos.

A következő poliszém-láncokat találjuk ebben a fejezetben:

felejt — elfeledkezik — feledet = feledékenység
gyermek = gyermek, fiú, — gyermekded = kisgyermek — gyermekdedség = gyermekség
hab = hullám — háborlat = vihar — háborog = kiabál — háborod = dühösködik — háborol = nyugtalankodik stb.

Homonimia: ennek a frekvenciája tipikus lehet egy nyelvben. Minél hosszabbak a nyelv szavai, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy van homonimia a nyelvben. Décsy ezt a jelenséget is besorolja a nyelvi univerzálék közé. Mivel a magyar szereti a hosszú szavakat, elég sok a homonimia, bár nyelvtörténetileg nem mindig igazolhatók. Legjobb megkülönböztetni etimológiai és nem etimológiai homonimiát.

Etimológiai homonimák:

állat (termet) — állat (esemény, történet)
rokon (közel) — rokon (közeli) — rokon (felebarát)

Nem etimológiai homonimák:

hal (meghal) — hal (állatfaj)
fog (megragad) — fog (rágásra való testrész) — fog (működik) — fog (viselős lesz) stb.

Átlátszóság, homályosság (transparenz — opazität):

Hogy egy szó átlátszó-e, az az etimológiai tudásunktól függ. A homályos szavak könnyen kitalálható megjelölési képességgel rendelkeznek, míg az átlátszó szavakhoz az eredeti miliónek, a származásnak számos asszociációja kapcsolódik. Az átlátszóság a beszélő, az olvasó vagy a felvevő szubjektív értékelése, melynek sok fokozata lehet. Sok szó, amely a mai etimológiai kutatások szerint átlátszó, Tamás és Bálint idejében még homályos volt. A fordítók számára átlátszók voltak a származékok, mivel a nyelvérzék számára elemezhetőek voltak, pl. áll — állat, készül — készület. Az alapszavak azonban homályosak voltak számukra, nem számított, hogy az alapszókincshez tartoztak-e vagy átvételek voltak. A fordítók latin és német nyelvtudással rendelkeztek, a legtöbb szó ezekből a nyelvekből származik, tehát ezek ismerősök voltak számukra. Ez a tény azonban nem játszott szerepet a szó megválasztásában.

Eredeti szókincs-átvétel: a német és a latin átvételek a fordítóknak részben transzparenszek voltak, ismerték származásukat. 68 latin átvétel szerepel a kódexben, pl.: alabástrom, baptista, apostal, oltár, templom, vigilia, gira, mirra stb. 26 német átvételt vett számba a szerző, pl.: címer,

gyolcs, kelyeh, tereh, pohár, polgár stb. Más nyelvekből átvett szavak is ismertek voltak a fordítók előtt: beszéd, császár, galamb, görlice, igrec, parázna stb. Semmi sem mutatja, hogy szláv nyelvtudással rendelkeztek volna Bálinték — állapítja meg a szerző. Bár ez kissé hihetetlen, ha már prágai diákok voltak Husz idején.

A gazdag irodalom és forrásjegyzék előzi meg a szótárt. Magyar, német, finn szakmunkák szerepelnek az irodalomjegyzékben. Utána a Megjegyzések, majd a Rövidítések, jelek jegyzéke következik.

Végül a 94. oldaltól a Münchener Kódex szójegyzékét olvashatjuk a 435. oldalig. Minden egyes szó mellett ott találjuk az előfordulás helyét, az esetleges ragos, jeles alakokat, a magyar, német jelentést és ha szükséges, példamondatokat is.

Ez a rész a dolgozat gerince. Sok érdekes dologra derül fény, ha kissé figyelmesen tanulmányozzuk a szótári részt.

Többek között megemlíthetnénk azt, hogy sok szó él még, de idő közben alaki változást szenvedett, pl.: ajándok, akolak, alkohol, böcsöl, bira, bódog, bővölköd, bötő, egybegyöl, fejedelemség, fogadat, fűjt, gyöleket, haragoszék, hüt, hüvő, kelyeh, késért, koldol, csendes, nyójt, szüv, tassoly, töredelm stb. Ezek többnyire korabeli nyelvjárási alakok. Szeretik az l betoldását: álcs, tálnyer, tanács.

Sok a ma már nem ismert, nem használatos szó: ajéjt (áhit), állat (termet), álság (álnokság), általgyakdos (átdőf), balgatagoslik (bolondozik), beteglett (betegség), derhenyő (derüs), dög (pestis), egybeövők (együttevők), egyház (templom), elvöl (elől), emberöldökő (gyilkos), estve, feleszola (szolgatárs), főven (főpap), gördölet (mennydörgés), hagyap (köpés), hálálat (hála), háziatya (gazda), holval (reggel), ildomos (bölc, okos), ildomotlan (buta), jonh (szív), könyv (könny) stb.

A szókincsből, a szókincs szavaiból arra a következtetésre jutunk, hogy a fordítók nyelvjárása közel állt a szlavóniaihoz. Íme néhány szó, mely a szlavóniai nyelvjárásban is létezik, a Münchener Kódexben is megtaláljuk: figefa, innepnap, kégyó, könyv = könny, tikmony, tik, folyat, rokon, atyafi, dög (pestis, csúf betegség), eb, szén (tűz, város, urosság, hálálat (hála), üdő, okoson, szüv, mege, szár (lábszár), tüvis, kesa (haragos, veszekedős), puszta, könyvez, mazzag, nemzet, faj, pileny (kis csirke, csibe), pök, szapu, szoknya (ruha), szántat, aratat, vetet, kéncs, kóré, kívánság, kölykek, urvos (orvosság), met (vág), világ (világosság), gyimőcs, üng, es (eső) stb.

A lexikai vizsgálatok mellett morfológiai és morfofonematikai vizsgálódásokra is alkalmas a szótár, bár hangtani pontosságról — sajnos — nem lehet beszélni a mai helyesírással visszaadott alakok miatt.

Az alaktani jelenségek közül említettük már a főnév- és igeképzőket, említsük még meg az ikés igék meglétét kódexünkben, illetve azt, hogy a ma ikesekként szereplő igék a kódex idejében még nem voltak ikések. Ikés igék: meggonoszbodik, nyugodik, fohászcodik, szokik, fénylik, születik, elfenyeyjtik, lakozik; iktelenek: felszök, pök, szök stb. A névszótövek közül említésre méltó a kelyeh, tereh tő, bira, hatalm, vigadalm, veszedelm-féle.

Az -ít igeképző még -ejt, -jt alakban használatos: alajt, kurtabejt, merejt, vakejt.

A jövő időt -nd jellel képezték: adhatandol, akarondotok, iandnak. A határozói igenév még teljesebb alakban olvasható: adván, aluván. A szenvedő ige is használatos: adattatott, szőtтетett, prédikáltatanik, rakkattatott stb. A ragtalan tárgy is előfordul: szája megnyitván, nagy szó eresztvén, stb.

A múlt idő-rendszer még gazdagabb, van a mai múlt időnek megfelelő alak, de van még adtanak és adtak vala alakok is.

Még tovább is sorolhatnánk a szójegyzék alapján kifejthető nyelvi sajátságokat, de mutatóba talán ennyi is elég.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy Szabó T. Ádám a maga elé tűzött feladatot maradéktalanul elvégezte, elkészítette a Münchener Kódex teljes szókészletének szójegyzékét, megadta az egyes szavak jelentését, számba vette a ragos alakokat, példamondatokkal illusztrálta a mondottakat ott, ahol szükségesnek mutatkozott. A bevezetésben pedig a legmodernebb módszer, a szöveggrammatika segítségével tisztázott néhány általános érdekű kérdést.

A Münchener Kódexnek, ennek az irodalomtörténeti, nyelvészeti és művelődéstörténeti fontosságú forrásanyagának a feldolgozásával egy szép perspektívájú fiatal tudós első jelentős munkáját adta kezünkbe. Kívánjuk neki, hogy még több ilyen komoly munka kerüljön ki „műhelyéből”.

A könyv kiállítása — sajnos — nem: a legmegfelelőbb, nem gyakori kézbevétele, forgatásra készült, mert már egyszeri belelapozás után szétesik a könyv, a lapok kihullanak. Sokkal gondosabb kötést, fűzést is megérdemelt volna ez a munka.

I R O D A L O M

Zolnai Gyula: Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig, Bp. 1894.

Nyíri Antal: A Münchener kódex 1466-ból, Bp. 1971.

Décsy Gyula: Der Münchener Kodex II. Das Ungarische Hussiten — Evangeliar aus dem 15. Jahrbundert, Buchstabengetreuer Abdruck, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1966.

Károly Sándor: A huszitizmus és a magyar bibliafordítás, A Münchener Kódex új magyar kiadása alkalmából, Létünk, 1972/3.

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, Bp. 1963.

Penavin Olga

Pénovátz Antal:

**VAJDASÁGI MAGYAR
NÉPRAJZI KALAUZ**

Forum Kiskönyvtár, Forum Könyvkiadó, 127 l.

A sárga köntösű ismeretterjesztő kiskönyvtár tartalmánál fogva nagyon hasznos kiadvány, alakja miatt pedig igen alkalmas formátumú, ti. zsebbe csúsztatható. Kb. 150 oldalnyi terjedelmű könyvecskékből áll a sorozat. Ezekből a könyvekből az érdeklődő hazai olvasó megismerheti egy-egy tudományág tárgyát, jelenlegi állását, egy tudományos probléma lényegét, megközelítésének módját, eredményeit. S ezt az illető szerző egyszerű, terminus technikusoktól mentes, szép, közérthető nyelven fogalmazza meg, de tudományosan megalapozva minden állítást akár saját, akár mások kutatásainak felhasználásával írja is meg könyvecskéjét, mindig a tudomány és az érdeklődő nagyközönség igényeit tartja szem előtt.

Pénovátz Antal kis könyvében a vajdasági magyarok néprajzában kalauzolja el az érdeklődőket. Ebben a sokszínű, gazdag és sok-sok értéket megőrző, de sok újjal is gyarapodó népi világban vezeti az olvasót lépésről lépésre az ide telepedéstől napjainkig.

A XVIII. századi nagytelepítések idején kezdődik a „nyomolvasás” s tart az 1970-es évekig. Közben megpróbálja a szerző a népi élet keresztmetszetét adni. Természetesen a kis terjedelerről — nem lehet 150 oldalnál több! —, igen korlátozza a szerzőt. Sok olyan fontos mozzanatra, tényre nem tér ki az egyes fejezetek során, amelyek pedig fontosak lennének, mert vagy egy lépéssel továbbvisznek bennünket a kutatás elmélyítésében, vagy olyanok maradnak el, amelyek a nagytelepítések idején érkező magyarokhoz a lassan két évszázada azonos gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyok között együtt élő más népektől, népcsoportoktól kerültek át.

Vajdaság magyarsága — nemcsak a Bácska népe, sőt nemcsak Pacsér, Moravica, Csantavér lakossága, hanem a Bánság, Szerémség lakói is — a XVIII. század második felétől kezdve csoportosan, csapatosan telepítve, majd a XIX. század folyamán kisebb töredékekben vagy egyéni vándorokként megjelenve és a Kánaánnak vélt területen megtelepedve a legkülönbözőbb néprajzi egységekből, etnikai csoportokból kiszakadva érkeztek vidékünkre. Itt telepedtek le más népek, máshonnan jött magyarok mellé, szomszédságába, sokszor a falut hivatalosan nem,

de a lakosok tudatában kettészelő „gránic” egyik oldalára. Milyen néprajzi egységek, etnikai csoportok bocsátották ide népük feleslegét? Jöttek ide kúnok (Feketics, Moravica, Pacsér térségeire), jászok (Kanizsa, Zenta, Ada, Topolya lakói), palócok, alföldiek, dohányos gányók Szeged környékéről (Szajánba, Úrményházára, Jázovára), a Dunántúlról somogyi, zalai parasztok ültek meg Bezdánban, Doroszlón, Békés népének egy része is felkerekedett és egy részük Kishegyesen, más részük Ittabén vetette meg a lábát, még a messzi Bukovinából is útnak eredtek a székelyek és telepedtek meg a Bánságban.

Ez a sokféle és sokfelől összeverődött lakosság németek, szerbek, szlovákok, ruszinok, románok, bunyevácok, sokácok, franciák, bolgárok mellett, illetve szomszédságában találta meg számítását a kibocsátó szülőhelynél nagyobb darab kenyeret adó vidéken.

A színes, változatos, sokfelől érkező társaság magával hozta kibocsátó helyének hagyományait, s őrizte féltő gonddal amennyire tehetette, le a környezet, a körülmények megváltozásának hatása alól nem vonhatta ki magát. Sok újat, a szülőhelytől eltérő tulajdonságokat, sajátosságokat fejlesztettek ki, melyek nagyon szépen, alig észrevehetően, csak a kutató előtt kibonthatóan, ötvöződtek össze és adták együtt a vajdasági magyarság speciális jellemző jegyeit. Ezt próbálta meg érzékeltetni Pénovátz Antal.

Elismerem, hogy nagyon nehéz feladatot szabott magának Pénovátz Antal, mikor elhatározta, hogy röviden bemutatja a vajdasági magyarok néprajzát, mert a vajdasági magyarság népelete még mindig kikutatlan. Kálmány Lajos gyűjtései mellett léteznek ugyan tanulmányok a II. világháború előtti időkből itt-ott elszórtan, csak a II. világháború után találkozzunk újabb eredményekkel, de ezek is többnyire „hobby”-ból, másféle gyűjtések, kutatások mellett jelentkeztek, kevesen is végeztek ilyenféle kutatásokat, így még nagyon sok szűzterület van mind Bácskában, mind Bánságban és Szerémségben. A megbízható gyűjtés, a tudományos leírás hiánya érzik Pénovátz könyvében is. Hívatkozásaiban leginkább azoknak a községeknek a jelenségeire támaszkodik, melyeket jól ismer, így kerekedik ki a más helységekre vonatkozó szórványos megjegyzésektől eltekintve egy főleg Észak-Bácskára vonatkozó néprajzi kép. Így maradnak le a tablóról a gányók, a dohányosok, a szerémségi szőlőművesek, a székely fuvarosok, a temerini kubikusok, a Tisza adta anyagot felhasználó kosárfonók, a palicsi nádvágók, a futóhomokot erdővel, szőlővel megkötők, a madarászok, a gyűjtőgetők, a gombát, sóskát, madársalátát, székfűvet gyűjtők, a bánáti bosztányosok stb. Így válik a festett kép egysíkúvá. Mintha mindenki csak búzát, kukoricát termelne ezen a vidéken s állatot tenyésztene. Sokkal gazdagabb, változatosabb, összetettebb az élet még itt Vajdaságban is. A paraszti élet sem marad meg mindig ugyanazon a fokon, ez az átalakulás is, meg a megjelenő ipar is érezteti hatását mindenben, a néprajzban is.

Mivel a tárgyalás ideje az egyes jelenségeknél nincs élesen elhatárolva, hol „régén, most, a háború előtt” széles skáláján vándorolhatunk, a korok szerinti egységes kép nehezen áll össze.

Némi zavart kelt az is, hogy a szokások, cselekmények nincsenek helyhez kötve, pedig ma már sokról pontosan tudjuk, hol, mikor, milyen

körülmények között, kik élnek velük, illetve gyakorolják őket. Igaz, vannak olyan szokások is, melyek nem fűződnek sem helyhez, sem személyhez, az egész magyarságnál vagy még más szomszédos népeknél is megtalálhatók, sőt pontosan ilyen forrásban vannak meg, mint nálunk, mégis nem ártana megemlíteni, nálunk hol gyakoroltatnak.

A könyv a Gondolat Kiadó néprajzi tájakat ismertető sorozatának elképzelését tartja szem előtt. Nem rossz az ötlet! A példa némileg módosított mintájára a következő fejezeteket veszi fel a szerző: Vajdaság újratelepítésének vázlatos története, A letelepüléstől az új otthonig, A falusi házak, A szállások, A földművelő gazdálkodás főbb eseményei, Szántástól kapálásig, Aratástól kenyérsütésig, Kendervetéstől vászonfehérítésig, A mesteremberek készítette felsőruha, lábbeli, Állattartás, disznóvágás, Halászat, teherhordás, szállítás, A szájhagyomány költészete, Népszokások, hiedelmek, Az őszi népszokások, A téli népszokások, A tavaszi népszokások, A nyári népszokások, Táncok, táncos multságok, Irodalom.

Az általános megjegyzések után néhány konkrét megjegyzés: A ház, a telek alapos, gondos, részletező leírása mellett elkeltnél is volna a szállási épületek elhelyezkedését bemutató tematikus rajz, hasonlóképpen a lakóház tervrajza is szemléletesebbé tette volna a kifejtetteket. Kár, hogy kimaradt a virágos kert és a benne viruló virágok megemlítése. Vagy itt is tilos volt a virágos kert, mint Szlavóniában a nagycsaládi berendezkedés idején, mikor is a gazda hozzájárulása nélkül az asszonyoknak még csak gondolniok sem volt szabad erre a szívet, lelket vidító üde foltra?

A 25. oldalon azt olvashatjuk, hogy az aprójószágot külön ólban tartották — gondoljunk csak az udvari eperfa ágain tanyázó aprójószágokra!

A 27. oldalon esik szó az árnyékszékéről. Nem volt mindenütt ilyesmi, még most is sok helyen trágyadomb szolgál ilyen célokra. Külön disszertációt lehetne írni az árnyékszékekről Vajdaság-szerte.

A földművelő gazdálkodás főbb eseményei c. általában érvényes részletekből összeálló, gondosan, szépen megírt fejezetből hiányolom a vetés módjának leírását. A kapálásnál meg kellene említeni a mai állapotot is, hisz máshol is kitérünk napjaink technológiájára. Ritka helyen kapálják már a kukoricát, azért vannak a herbicidek, no meg a hibridek nem is igénylik a többszöri kapálást. Az aratás bemutatásából hiányzik — szerintem — az aratók öltözetének ismertetése. Jól tudjuk, hogy a legtöbb helyen fehérbe öltöztek, karvédő és lábszárvédő is szükségeltett a munkához.

Ennek a fejezetnek lehetett volna a kiegészítője a szép, magas parasztkenyér sütésének leírása, hisz messze földön híresek voltak a bácskai kenyerek. Az ételek, italok, az egyes rétegek táplálkozási szokásai, a heti, az ünnepi étrend megismertetése is fényt deríthetett volna arra a tényre, hogy Bácskában, ebben a tejjel, mézzel folyó Kánaánban sem mindenki duskálhatott a jobbnál jobb ételekben, italokban.

A kenderfeldolgozásról szólva nem lett volna felesleges a mosás technikáját is ismertetni, hisz nagyon nehéz munka várt a mosást végző személyre.

A mesteremberek készítette ruhadarabok tárgyalásakor kimaradt a fejre való kalap, sapka, főkötő, már pedig azt is vásárolták, nem maguk állították elő. Itt lehetett volna pár szót szólni a viseletről, arról, hogyan vált az egyszerű viselet némely helyen egyre hívalkodóbbá bizonyos körülmények hatására, de az is szót érdemelt volna, hogy az ide települtek közül csak egy párnak volt pantallója, a megszorult tőlük kérte kölcsön.

Az állattartás c. fejezetben ajánlatos lett volna megnevezni a leggyakrabban nevelt állatfajtákat, a címeres magyar ökröket, a mangalicákat, amelyeket lassan más, kifizetődőbb és keresettebb fajták váltottak fel. A disznótornál szót érdemelt volna a maskarák bolondozása, hisz ahol még tartják a disznótort, ott még most is járnak a maskarák.

A teherhordás tárgyalásakor kár volt elhagyni a fejen való cipekedés szokását, hisz még napjainkban is a kupuszinai menyecske szívesebben viszi terhét a fejére tett göngyölegén, mint a karján. Szép, sudár egyenes is a tartása!

A szájhagyomány költészete c. fejezetben szereplő dalok mellett hasznos lett volna a kottát is szerepeltetni. Valószínűleg a takarékoság törölte a szövegek fölül.

A Népszokások, hiedelmek c. fejezetet olvasva ötlött fel bennem, jó lett volna a szöveg mellett, a lap szélén jelölni, miről is esik szó az illető bekezdésben, ti. ez a fejezet nagyon sok dolgot ölel fel, s nincs különösebb határ az egyes témák között, csak a bekezdés mutatja, hogy most másról beszélünk. Ebben az öt és fél oldalban vannak olyan dolgok összezsúfolva, melyek egyedül is megérdemelték volna öt és fél oldalt. Itt esik szó a szoba kultikus szerepéről, elsikkadt azonban a tükör aljának fontos szerepe, a nagyszoba férfi és női kultikus részre bomlása. Nem szerepel a gyermek kicserélése elleni védekezés, a nem kívánt terhesség elleni védekezés, (holott nagyon sok fiatalasszony lett áldozata a kuruzslásnak) elmaradt a paszita, az újszülöttnek a családba való befogadásának szertartása. (Ki emeli fel a földről?) A temetés tárgyalásakor nem olvasunk az állatok, különösen a ló elbúcsúztatásáról megholt gazdájától, nem tudunk meg semmit a fejfáról, készítőjéről, a női halott nevének felírásáról (leánykori nevén temették el még nem is olyan régen!) A szüreti mulatság bálkirályáról, bálkirálynőjéről, az öltözetekről, a csizmaszárból váratlanul kiröppenő bicskáról, a virtuskodásokról stb. szintén nem esik szó.

Elmaradt a kukoricafosztás, a tollfosztás, a fonó, a bandázás társas összejöveteleinek leírása. A különféle játékok ismertetése is érdekes lett volna, kezdve a kicsinyek krumpliból, kukoricaszárból, csutkából és más házkörüli anyagból készített játékszereitől, társas játékaiktól, a fiatalok és idősebbek szórakozásáig (labadjátékok, bottal, bicskával, kővel, kártyával játszott játékok).

Valahol sort kellett volna keríteni a családi élet megrajzolására, a nagycsaládi rendszer nyomaira, a gügyü szerepére, a móríngolásra, a feleség és férj viszonyára, a vőrendszere, a gyermek munkára nevelésére, az öregek iránti viszonyra, az özvegy helyzetére, az örökösödési szokásokra, az özvegy helyzetére, új házassága okozta viszonyokra stb.

Népünknek a történelmi hagyományhoz való viszonyulását sem lett

volna felesleges bemutatni (Savanya Jenő = Savojai Eugén, a nagyszaladás, Kossuth, Görgei alakja, Dózsa, Kraljević Markó, Mátyás király szerepeltetése a téli esték unalmát elűző elbeszélések során.).

A paraszti élet igazgatási szervezete, az iskola is megérdemelt volna néhány szót. Így lett volna úgy-ahogy teljes a kép a vajdasági magyar népeletről.

A nyelvről is lehetett volna mondani pár szót, az is hozzátartozik a népelethez.

Összegezve mindent, csak azt mondanám, hogy a fentebb felsorolt hiányosságok részint a terjedelem korlátozottsága számlájára írhatók, részint a forrásmunkák elégtelen volta is gátolta a szerzőt. Ilyen körülmények között népszerűsítő könyvet írni bizony nehéz feladat volt, de még így is nem volt hiábavaló Pénovátz Antal fáradozása. Szemléletesen, szépen, ízesen megírt kalauzát az érdeklődők nem teszik le mindaddig, míg végig nem olvassák, s később is többször előveszik majd, ha valamit elfelejtettek. Ezzel a könyv be is töltötte szerepét!

Ami a kiállítást, a képeket illeti, meg lehetünk elégedve. A képek jól sikerültek, funkcionálisak, egy térkép azonban nem lett volna felesleges.

Jó, hogy van ez a kiskönyv, hiányt pótol!